

אסור להטיל אימה יתרה': אלימות מילולית כלפי נשים בתלמוד ובספרי המוסר

נגה רובין

מבוא

מאמר זה עוסק בנושא שנראה היום רלוונטי מתמיד: אלימות מילולית כלפי נשים או כלפי בני בית אחרים. הנושא נדון לראשונה בקובץ סיפורים בתלמוד הבבלי (גיטין ו ע"ב – ז ע"א) ואחרי כך בשלוש גרסאות בספרי מוסר בעברית מהמאה השלוש עשרה עד המאה החמש עשרה: **מעלות המידות** לר' יחיאל מרומי ומנורת המאור לר' ישראל אלנקאוה מספרד, וארחות צדיקים מאשכנז. כמו כן הקובץ מובא בחמש גרסאות ביידיש מהמאה השש עשרה והשבע עשרה: שלוש בספרים מודפסים – ששניים מהם ספרי מוסר – ועוד שתי גרסאות בכתבי יד.

הסיפור התלמודי מורכב מארבע חטיבות הכוללות גם דוגמאות, ושלוש מהחטיבות לפחות עוסקות במובהק בנושא הטלת אימה יתרה. רוב הגרסאות המאוחרות, הן בעברית הן ביידיש, קצרות יותר מזו התלמודית. הן משמיטות חלקים ממנה, משנות את סדר חלקיה, וחלקן מפליגות הרחק מן הדוגמאות שבתלמוד. תופעה זו בולטת במיוחד בגרסאות ביידיש.

מחקרו של אברהם גרוסמן מלמד שלא הייתה תמימות דעים בקרב חכמים בשאלת הטלת אימה יתרה.¹ ואולם מן הסיפור התלמודי ומגלגוליו

¹ גרוסמן מציג אמביוולנטיות של חכמי ימי הביניים בשאלת הטלת אימה יתרה על האישה. הוא מזכיר לדוגמה את ר' שמחה בר' שמואל משפירא, שדאג לכבודן ולזכויותיהן של הנשים והביע זעזוע כלפי בעל אלים. ראו: אברהם גרוסמן, **והוא ימשול בך? האישה במשנתם של חכמי ישראל בימי הביניים**, ירושלים תשע"א. ואולם גרוסמן מדגיש שהתופעה נדירה: 'זהו

המאחרים ניכר כי לא מעט מהאליטה הרוחנית לדורותיה ולפזורותיה סברה שהטלת אימה יתרה היא מעשה שלילי. לא אחת הוסיפו המחברים דוגמאות מאולצות או שינו נוסחים כהוכחה לטענותיהם בגנות הטלת אימה יתרה. מאמציהם מוכיחים עד כמה היה חשוב לבעלי הגרסאות הללו להציף את הנושא ולהזהיר את קהל הקוראים מפני התנהלות אלימה.

יש לתת את הדעת גם לאכסניה שבה הובאו הגרסאות המאוחרות לתלמוד. רובן מובאות בספרי מוסר. ספרי המוסר היהודיים בעברית, וכן אלו שביידיש, הציגו לקהל הקוראים שלהם אידיאלים חברתיים שמן הראוי ללכת לאורם. כמו כן באופן כללי, אם כי לא בכל מקרה,² קהל היעד הפוטנציאלי שאליו הופנתה ספרות המוסר היהודית היה קהל משכיל פחות מזה שיועדה לו, לדוגמה, סוגיה תלמודית. קביעה זו ודאי נכונה בנוגע לטקסטים ביידיש כולם, שפנו בוודאי גם לקהל פשוט ולנשים ושאפו לחנך אותם ולהורות להם דרכי התנהגות רצויות, ולא פלא שקובץ סיפורים זה חוזר בהם לא מעט.³

קובץ סיפורים זה, על המסר החשוב והרלוונטי שלהם, לא זכה כמעט לבחינה במחקר, ומפאת חשיבותו יידון כאן על גלגוליו והשתמעויותיו. נפתח בבחינת גרסת התלמוד, ובהמשך המאמר נידרש לגלגולי הנוסח בעברית ובארמית וביידיש בהדגשת השינויים והמשמעות האפשרית לשינויים אלו.⁴

פסק שיש להעניש את הבעל עונשים כבדים שלא מצאנו דוגמתם אצל חכם יהודי שחי ופעל לפניו במרכז כלשהו' (שם, עמ' 157). גם פסיקת המהר"ם מרוטנבורג נגד בעל אלים יוצאת דופן לדבריו של גרוסמן (שם, עמ' 321).

² לעניין זה ראו את ההבחנה של יוסף דן במבוא לספרו (אם כי היא אינה חפה מבעיות): יוסף דן, **ספרות המוסר והדרוש**, ירושלים 1975.

³ בהקדמה ל**מעשה בוך** המחבר מסביר במפורש שהספר נועד ללמד את הקוראים מה טוב ואיזו היא ההתנהגות הראויה: 'ווער האט זיין גליכנש גיזעהן [...] זיין בויזי מחשבות אונ' בויזי ווערק אב לוסין. דען מענכיש משל ומעשה טוט מענכין ויל גוטש לעריין' (תרגום: מי ראה [עוד] כמוהו [...] [הוא] יסור ממחשבותיו הרעות וממעשיו הרעים. מהמשלים והמעשים אחדים ילמדו הרבה דברים טובים). וכן ראו: Claudia Rosenzweig, 'Getlekhe un nisht: getlekhe mayse: The Mayse-bukh and its Readership', *Jewish Studies Quarterly*, 26,3 (2019), pp. 203–223. כך או כך, אין ספק שהיו כאלו גם כאלו (בעיקר

⁴ בחלק הראשון והשני של **המעשה בוך** הנדפס, שבו מובא קובץ הסיפורים הנדון. לנוחות הקריאה יובאו במלואן הגרסאות שאחרי הגרסה התלמודית, כולל התרגומים לעברית, בנספח למאמר. בגוף המאמר יוצג בנקודות הרלוונטיות הטקסט הנדרש להבנת לדין.

גרסת התלמוד הבבלי

אמר רב חסדא: לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל.

אמר רב יהודה אמר רב: כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי שלש עבירות: גילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבת. אמר רבה בר בר חנה, הא דאמרי רבנן: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה: עשרתם? ערבבתם? הדליקו את הנר! צריך למימרנהו בניחותא, כי היכי דליקבלו מיניה. אמר רב אשי: אנא לא שמיעא לי הא דרבה בר בר חנה, וקיימתיה מסברא.

אמר רבי אבהו: לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי אדם גדול הטיל אימה יתירה בתוך ביתו והאכילוהו דבר גדול, ומנו? רבי חנינא בן גמליאל. האכילוהו סלקא דעתך? השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידם, צדיקים עצמן לא כל שכן! אלא בקשו להאכילו דבר גדול, ומאי ניהו? אבר מן החי (בבלי, גיטין ו ע"ב – ז ע"א).

הדיון התלמודי נחלק לארבע חטיבות: **החטיבה הראשונה** פותחת בדבריו של רב חסדא, האוסר על הטלת אימה יתרה בבית. בהוכחה לדבריו הוא נסמך על סיפורה של פילגש בגבעה. **החטיבה השנייה**, משמו של רב יהודה המצטט את רב, עוסקת בקשר שבין שלוש עבירות קשות לבין הטלת אימה. **החטיבה השלישית**, משמו של רבה בר בר חנה, עוסקת באופן שבו על האדם לומר בביתו בערב שבת 'עשרתם? ערבבתם? הדליקו את הנר', ולטעמי אינה קשורה ישירות לדיון אלא מובאת בשרשור אסוציאטיבי. **החטיבה הרביעית והאחרונה** היא משמו של רבי אבהו, הפותח באותה נוסחה של רב חסדא מתחילת הדיון. בחטיבה זו מודגמת האזהרה מפי הטלת אימה יתרה על ידי מעשה שאירע לרבי חנינא בן גמליאל. הדוגמה סוגרת את החטיבה.

החטיבה הראשונה פותחת כאמור בהצהרתו של רב חסדא:⁵ לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה

⁵ ראו: אהרן הימן, **תולדות תנאים ואמוראים**, לונדון תר"ע, ב, עמ' 511–519; בנימין לאו, **חכמים**, ה: ראשית הישיבות בבבל ובארץ ישראל, תל אביב 2017, עמ' 73–51. לעניין הקריאה החז"לית את הטקסט המקראי ראו: יוסף היינמן, **אגדות ותולדותיהן: עיונים**

יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל.⁶ רב חסדא היה ידוע ביחסו האוהב והדואג לאשתו ולבנותיו,⁷ ולכן אולי לא מפתיע שדווקא הוא יצא להגנת הנשים. אף שטענתו מוצגת כקביעה שאין עליה עוררין, הדוגמה שהוא מביא להוכחת דבריו תמוהה, שכן לכאורה מה קשור עניין אימה יתרה לדמותה של פילגש בגבעה?⁸

כדי לעמוד על משמעות החיבור שעשה רב חסדא בין הטלת אימה יתרה ובין הסיפור על פילגש בגבעה נידרש בתחילת הדברים לטקסט המקראי ולפרשנותו:

וְיְהִי בַיָּמִים הָהֵם וּמֶלֶךְ אֵין בְּיִשְׂרָאֵל, וְיְהִי אִישׁ לְוִי גֵר בְּיַרְכְּתֵי הָרֶ אֶפְרַיִם וַיִּקַּח לוֹ אִשָּׁה פִּילְגֶשׁ מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה. וַתִּזְנֶה עָלָיו פִּילְגֶשׁ וַתִּלְדֵּךְ מֵאִתּוֹ אֶל בֵּית אָבִיָּה אֶל בֵּית לָחֶם יְהוּדָה, וַתְּהִי שָׁם יָמִים אַרְבָּעָה חֳדָשִׁים וַיִּקָּם אִשָּׁה וַיִּלְדֵּךְ אַחֲרֶיהָ לְדָבָר עַל לְבָהּ לְהַשִּׁיבָהּ, וַנְּעָרוּ עִמּוֹ וַצְּמַד חֲמָרִים, וַתִּבְיָאָהּ בֵּית אָבִיָּה, וַיִּרְאָהּ אָבִי הַנְּעָרָה וַיִּשְׁמַח לְקִרְאָתוֹ (שופטים יט, א–ג).

מכאן ואילך מתגלגל אחד הסיפורים הקשים והמזעזעים ביותר במקרא, העוסק באונס הפילגש וברציחתה וכן במלחמת אחים נוראית בין בני בנימין לשאר שבטי ישראל. חלק זה של הסיפור אינו קשור לכאורה לענייננו, אך הדים ממנו יבואו לידי ביטוי בגרסאות למיניהן.

בהשתלשלותן של מסורות, ירושלים 1974; אביגדור שנאן, עולמה של ספרות האגדה, תל אביב תשמ"ז; יונה פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים 1991; יעקב אלבוים, להבין דברי חכמים: מבחר דברי מבוא לאגדה ולמדרש משל חכמי ימי הביניים, ירושלים 2001; יהושע לוינסון, הסיפור שלא סופר: אמנות הסיפור המקראי המורחב במדרשי חז"ל, ירושלים תשס"ה, עמ' 195–197; דניאל בויראין, מדרש תנאים: אינטרטקסטואליות וקריאת מכילתא, ירושלים 2011, עמ' 47–48.

⁶ על סמך קביעה זו ראו את דברי הרמב"ם: 'וכן צוו חכמים שיהיה אדם מכבד את אשתו יתר מגופו ואוהבה כגופו, ואם יש לו ממון מרבה בטובתה כפי הממון, ולא יטיל עליה אימה יתירה ויהיה דיבורו עמה בנחת ולא יהיה עצב ולא רוגז' (משנה תורה, הלכות אישות טו, ט).

⁷ ידועה הסוגיה בבבלי (מועד קטן ט ע"ב) לגבי אשתו, ובמקום אחר הוא מודיק את בנותיו כיצד לנהוג בבעליהן כדי ללמדן שדבר מוצנע מושך יותר מדבר גלוי (בבלי, שבת קמ ע"ב).

⁸ שופטים יט–כא.

דבריו של רב חסדא קשורים בעיקר לפסוק זה: 'וַתִּזְנֶה עָלָיו פִּילְגָשׁוּ וַתִּלְקַךְ מֵאֲתוֹ אֶל בֵּית אָבִיהָ אֶל בֵּית לָחֶם יְהוּדָה, וַתְּהִי שָׁם יָמִים אַרְבָּעָה חֳדָשִׁים' (שם, ב). סגנונו של חלק זה של הסיפור, שבו מוצגת הסיבה ליציאתה של הפילגש מבית הלוי אל בית אביה למסע שממנו לא שבה, דחוס, ואולי לכן גם זכה לתשומת לב מחקרית מעטה.

לכאורה עולה מן הטקסט המקראי שהאישה עשתה מעשה שלילי כלשהו: זנתה. אך כבר פרשני התלמוד בדיון בדברי הגמרא בגיטין המקדימים את דברי רב חסדא, מקשים על חטאה של האישה, וקשיים אלו עולים גם מן המחקר המודרני למקרא.⁹ אלו גם אלו מתייחסים בספקנות ל'חטאה' של האישה, ובכל מקרה מבינים שלא מדובר בזנות במובן המיני. בסוגיית התלמוד הקודמת לדברי רב חסדא מוצעים שני 'חטאים' שאפשר שבטיים האישה מוצגת כמי שזנתה: לדברי רבי אביתר 'זבוב מצא לה', כלומר האיש הלוי מצא זבוב בקערת האוכל שהכינה לו, ואילו רבי יונתן טוען כי הבעל מצא שיערה: 'נימא מצא לה'. נדמה כי הסוגיה כולה מתוארת בנימה סרקסטית, שכן בסופה מובאת ההכרעה: 'זבוב מצא ולא הקפיד, נימא מצא והקפיד'.¹⁰

נראה כי סוגיה זו אינה יכולה להיקרא בשוויון נפש או מתוך תחושה שחז"ל חשו בנוח עם האשמת האישה בזנות, ומשום כך משורבבת לסוגיה זו גם דמותו של אליהו הנביא. עדי אביטל-רוזין מבהירה את הבעייתיות שבטקסט המקראי שהפריעה כנראה גם לחכמים: 'אם אכן זנתה הפילגש מדוע בא

⁹ לדוגמה: Victor H. Matthews, 'Hospitality and Hostility in Genesis 19 and Judges 19', *Biblical Theology Bulletin*, 22 (1984), pp. 3–11; עדי אביטל-רוזין, 'רצויות, דחיות, קדושות ופרוצות: קריאה אינטרטקסטואלית והגות מגדרית בשופטים יט ובראשית יט', *ד"ר לאה מזור: על מקרא, הוראה וחינוך*, 12 באוגוסט 2014: http://mikrarevivim.blogspot.com/2014/08/blog-post_12.html. לשאלת יחסי הבעל אל האישה כאישה או כפילגש ראו: זאב פלק, 'פילגש', *אנציקלופדיה מקראית*, ו, ירושלים תשל"ב, עמ' 456–457.

¹⁰ כך הסביר שטיינזלץ בפרשנותו 'החיים' על אתר: 'בימי התלמוד נהגו הנשים להסיר (על ידי חומרים שונים) את שיער הערווה. דבר זה נעשה בעיקר לשם יופי (והוא חלק מקישוטי הנשים שמדובר בהם במקומות שונים), וגם כדי למנוע סכנה של פציעת האיבר העלול להחתך על ידי השערות בשעת מגע בינו לבינה. במיוחד עשוי הדבר להיות מסוכן כאשר נשאת שיערה בודדת'.

האיש הלוי לנסות ולרצות אותה שתחזור? כמו כן מן הסיפור המקראי ניכר שאביה של האישה קיבל אותה לביתו בסבר פנים יפות וללא היסוס. אם אכן מדובר היה באישה שזנתה ספק אם היה מקבלה אביה לביתו באופן זה לתקופה של ארבעה חודשים.¹¹

גם אהובה אשמן טוענת בהקשר זה כי הפילגש לא נאפה: 'אם הפילגש אכן נאפה – אביה לא היה ניאות לקבלה, ואדונה לא היה מסכים לדבר אל לבה כדי להשיבה. על פי החוק, דינה היה מוות. הפילגש לא זנתה את בית אביה אלא "סרתה מעליו והלכה לבית אביה"¹². אם כן, גם אם בעלי הסוגיה התלמודית לא הכריעו בשאלה מה בדיוק היה חטאה של האישה, וניכר כי מסקנתו של רב חסדא, 'לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה' וגו', מעידה שלמצער גם האיש הלוי נהג שלא כשורה ושהתנהגותו הבלתי פרופורציונלית גרמה לפילגשו לברוח מהבית לבית אביה.¹³

אשמן אף מוסיפה ומסבירה, אולי בפרשנות אנכרוניסטית במידה מסוימת, שמעשה הבריחה של האישה היה 'פמיניסטי' ולא מקובל:

¹¹ ראו: Stuart Lasine, 'Guest and Host in Judges 19: Lot's Hospitality in an Inverted World', *Journal for the Study of the Old Testament*, 29 (1984), pp. 37–59. לסין נדרש גם לבעייתיות שבפרשנות הקלסית לסיפור זה ולקשיים שהדמות של הלוי מעלה. ראו שם, עמ' 48–50.

¹² זהו ציטוט של מצודת דוד על הפסוק. אהובה אשמן, **תולדות חוה: בנות, אמהות ונשים נוכריות במקרא**, תל אביב 2008, עמ' 193–215, 305–317. כמו כן: 'אין להניח שמדובר בזנות ממש, שכן האישה חוזרת אל בית אביה, ובעלה טורח לדבר על לבה להשיבה. מכאן שהייתה היא הצד הנפגע' (רחל רייך, **'מעשה פילגש בגבעה': ניתוח ספרותי**, ירושלים 2016, עמ' 19).

¹³ וראו **רלב"ג תועלות** (הרובד השלישי של פירושו למקרא): 'התועלת הששי – הוא להודיע שאין ראוי לאדם להתנהג בקנטורין בתוך ביתו ולהטיל אימה יתרה שם, הלא תראה מה שנמשך מהרע מההקנטה שהקניט האיש הלוי פילגשו, שהיה זה סיבה שברחה ממנו ושבה אל בית אביה, ואילו ישבה בביתו לא אירע לה זה הרע, ולא לישראל בעבורם'. השוו לעומת זאת לדברי הרמב"ם: 'ואם רצה להטיל אימה על בניו ובני ביתו, או על הציבור, אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהן כדי שיחזרו למוטב, יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו, כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס' (משנה תורה, הלכות דעות ב, ג). דברים אלו יידונו להלן, בדיון בנוסח הסיפור בעיבוד שבספר **מעלות המידות**.

הפועל זנה עשוי להתפרש כמטפורה לסטייה מדרך הישר, והוא מתייחס לכל פגיעה בבעלות הגבר על מיניותה של האשה (אשתו, פילגשו, בתו). על פי המוסכמות החברתיות, אשה הנוטשת את בעלה מקבילה לאשה, ש'זנתה' שמשום שהיא חיללה את כבודו. אשה זו קראה תיגר על התפיסה הבסיסית, שלפיה האשה היא קניינו של הגבר, הנדרש לפקח עליה [...] נטישת הפילגש פירושה איבוד משאב כלכלי חשוב, בושה והפרת כללי הכבוד. יתירה מכך, כיוון שאשה טובה היא אשה הכפופה לבעלה, תוך נכונות להקרבה עצמית (בראשית יב, 12–13) – מבחינה זו הפילגש היא דוגמה חסרת תקדים של אשה שלא הסכימה למלא את תפקידה המסורתי.¹⁴

גם אם דבריה של אשמן מרחיקי לכת, נראה כי אין לבטל את טענותיה באופן גורף. חשוב במיוחד לתת את הדעת לסיפה של דבריה, הקשורה לשאלה שאנו עוסקים בה. גם לטעמה של אשמן בריחתה של הפילגש אינה מנומקת.¹⁵ כלומר, גם אם האישה נהגה שלא כראוי בבריחתה, לא ברור מה גרם לה להתנהל כך.

מן הטקסט המדרשי עולה בבירור כי רב חסדא סבור שהאסון הנורא שבא בעקבות בריחתה של הפילגש קשור במישרין דווקא להתנהלותו השלילית, הלא מידתית, של הלוי כלפיה,¹⁶ ומשום כך הוא מצהיר הצהרה שאינה משתמעת לשתי פנים: 'שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל'.

החטיבה השנייה של הטקסט התלמודי מובאת כאמור בשמו של רב יהודה המצטט את רב.¹⁷ גם כאן מובעת עמדה שלילית מאוד כלפי מי שמטיל אימה

¹⁴ אשמן (לעיל, הערה 12), עמ' 197.

¹⁵ שם.

¹⁶ ייתכן אף לראות בהתנהלותו התמוהה מאוד של הבעל כלפי הפילגש לאחר ששלח אותה להיאנס ולאחר ש'גילה את מותה' מעין עונש על בריחתה מפניו. ודאי שאם כך הוא הדבר, הטענה כי מדובר באדם אלים רק מתחזקת. על מורכבות התנהלותו של הלוי כלפי הפילגש ראו לדוגמה לסיין (לעיל, הערה 11), עמ' 44, 46–47. בהמשך דבריו הוא מציג את המחיקה המוחלטת של האישה בהסתמכו על העובדה שהבעל אינו שואל אותה דבר אלא יוצא איתה בלילה ומתייעץ רק עם עבדו וכו'. שם, עמ' 47.

¹⁷ על רב יהודה בר רב יחזקאל ראו הימן (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 542–552.

יתרה בביתו: 'אמר רב יהודה אמר רב: כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי שלש עבירות: גילוי עריות, ושפיכות דמים, וחילול שבת'. אך בעוד רב חסדא רק מזהיר בחטיבה הראשונה מפני התנהלות אפשרית, רב יהודה מתריע במפורש מפני החטאים הבאים בעקבות הטלת אימה יתרה ומציג שלוש עבירות העלולות להיגרם כתוצאה מהתנהגות זו, ושתיים מהן לפחות הן עבירות של 'ייהרג ואל יעבור': גילוי עריות ושפיכות דמים.¹⁸

רש"י מפרש על הקשר שבין הטלת אימה יתרה לגילוי עריות: 'כשמגיע זמן טבילתה בעת צינה, והיא יראה לומר: לא טבלתי, ומשמשו נדה'. פירושו של רש"י מציג מציאות אנושית מאוד הקשורה לאקטואליה בצפון צרפת: מזג האוויר קר, והאישה אינה רוצה לצאת לטבול כדי שתוכל לקיים יחסי אישות בטהרה.¹⁹ האישה מכירה את התנהלותו המאיימת של בעלה, ומשום כך היא משקרת לו. שקר זה, טוען רש"י, והחטא שעלול להיגרם בעקבותיו, מקורו בבעל המאיים ולא באישה המשקרת ומשמשת את בעלה בלי שהקפידה להיטהר כדין.²⁰

אשר לעבירה השנייה, שפיכות דמים, הכוונה היא שהאישה מפחדת כל כך מפני הבעל עד שאין לה ברירה, היא בורחת מן הבית ועלולה להיפגע פיזית, והבריחה אף עלולה לגרום למותה, כפי שרש"י מתאר: 'כי הכא. או פעמים שבורחת מפניו ונופלת באחת הפחתים או בגשר'. רש"י, כמו רב יהודה וכמו רבו רב, הכירו מציאות שבה נשים חשופות לסכנות מחוץ לבית (ומן הסתם גם מציאות שהגברים היכו אותן ומשום כך הן ברחו החוצה). גם כאן הבעל הוא מי שעליו יושט החטא, שכן היה עליו להיזהר מלהציב את האישה בסיטואציה שבה היא חשה מאוימת כל כך עד שהיה עליה לברוח מהבית.

¹⁸ בהלכות ביתא ישראל גם שמירת שבת היא בבחינת ייהרג ובל יעבור, כפי שציין שטיינזלץ ב'גרסאות': 'זיש במקורות: וחילול השם'.

¹⁹ עוד דוגמה מעניינת לטענה זו נמצאת בשיר חתונה דו-לשוני שכתב יעקב בן אליעזר אולמה ונדפס בוונציה ש"ד (1594): 'גיא טבילה עז זיאי שניא אודר ווינדן' (תרגום: לכי לטבילה [גם אם] יהיו שלג או רוחות).

²⁰ אשר להשקפותיו המתקדמות של רש"י, ראו לדוגמה: אברהם גרוסמן, 'רש"י כדרשן מקורי', נחם אילן, כרמי הורוביץ וקימי קפלן (עורכים), **דורש טוב לעמו הדרשן הדרשה וספרות הדרוש בתרבות היהודית**, ירושלים תשע"ג, עמ' 49–66.

העבירה של חילול שבת מציגה מה שהיינו אולי מגדירים היום התעללות נפשית ולא רק פיזית. האישה מרגישה מאוימת כל הזמן, כדברי רש"י: 'פעמים שמדלקת נר או מבשלת משחשיכה, מפני אימתו, והוא אינו יודע'. דבריו של רש"י מכוונים כמדומה לשני עניינים: לתחושת האיום והפחד של האישה ולרצונה לרצות את הבעל. אך בסיפה של דבריו הוסיף רש"י: 'והוא אינו יודע'. כלומר, העובדה שהבעל אינו יודע אינה מסירה ממנו את האחריות.

מיקום דברי רב יהודה אחרי הדוגמה של רב חסדא ממקרה פילגש הגבעה מחזק מחד גיסא את הטענה כי מקרה פילגש בגבעה הוא מקרה מובהק של שפיכות דמים.²¹ מאידך גיסא, כך יוצאים דברי רב חסדא מכדי דוגמה ספציפית יוצאת דופן שגרמה לתוצאות הרסניות, ומבהירים כי גם בהתנהלות היום-יומית המוכרת לקהל נשים חשות מאוימות בביתן ויש להימנע הימנעות גורפת מהתנהלות כזו.

החטיבה השלישית פותחת בדבריו של רבה בר בר חנה:²² 'שלושה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה. עשרתם? ערבתם? הדליקו את הנר!²³ צריך למימרניהו בניחותא כי היכי דליקבלו מיניה. אמר רב אשי אנא לא שמיעא לי הא דרבה בר בר חנה וקיימתייה מסברא'. לחטיבה זו יש מקבילה במסכת שבת,²⁴ ושטיינזלץ מפרש שם: 'שלושה דברים צריך אדם לומר וחובה היא לאומרם, מכל מקום צריך למימרניהו בניחותא, כי היכי דליקבלינהו מיניה צריך לאומרם בניחותא, כדי שיקבלו אותם בני ביתו ממנו. שאם יאמר בלשון קשה שמא יאמרו לו דברים שאינם נכונים וכשם בעבירה'. הקשר בין החטיבה הזו לעניין הטלת אימה יתרה אסוציאטיבי בעיקרו הן לעניין הכעס הן למבנה המשולש של דבריו של רב יהודה. כבר רב

²¹ כך טען לדוגמה הר"ן, שחיבר את עניין פילגש בגבעה גם לדבריו של רב יהודה: 'שפיכות דמים. כפילגש בגבעה או פעמים שבורחת מפניו ונופלת ומתה' (ר"ן על הר"ף, שבת יד ע"ב).

²² לפרטים עליו ראו: הימן (לעיל, הערה 5), ג, עמ' 1076–1078.

²³ על פי המשנה, שבת ב, ז.

²⁴ בבלי, שבת לד ע"א בשם רב הונא, וכך גם בכמה גרסאות בגיטין, למשל כ"י מינכן 95, כ"י וטיקן 127.

אשי²⁵ מקשה על דברי רבה בר בר חנה וטוען כי לא שמע בשמו דברים כאלו,²⁶ אלא שהוא עצמו נוהג כך על פי השכל הישר.

החטיבה הרביעית סוגרת את הדיון באיסור הטלת אימה יתרה ומביאה שוב את אותו כלל שמובא בשמו של רב חסדא, אלא שהפעם בשם רבי אבהו:²⁷

אמר רבי אבהו: לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי אדם גדול הטיל אימה יתירה בתוך ביתו והאכילוהו דבר גדול, ומנו? רבי חנינא בן גמליאל. האכילוהו סלקא דעתך? השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידם, צדיקים עצמן לא כל שכן. אלא בקשו להאכילו דבר גדול, ומאי ניהו? אבר מן החי.

מבנה הסיפור מעלה קושיות לא מעטות.²⁸ לדוגמה, מי הוא אותו אדם גדול? מהי האימה היתרה שהטיל? מה האכילוהו, ומדוע? מבנה הסיפור מזכיר סיפור מתח הנפתר בהדרגה יותר משהוא מזכיר סוגיה הלכתית. כמו כן הסיפור סובל מקיטועים רבים המצריכים מהקוראים להשלים פערים אף מעבר למקובל בסיפור קצר.

רבי אבהו פותח בהתייחסות לדמות אנונימית שהטילה אימה יתרה בביתה, ומשום כך 'האכילוהו דבר גדול'. שטיינזלץ מפרש: 'דבר שהיה בו איסור מרובה'.²⁹ מייד אחר כך שומעיו, המוצגים באופן סינקדוכי באמצעות השאלה

²⁵ לפרטים עליו ראו הימן (לעיל, הערה 5), א, עמ' 243–260.

²⁶ מובן שרב אשי לא שמע ישירות מפיו רבה בר בר חנה, שחי דורות לפניו, וכן לא מפיו של רבה בר רב הונא, אלא רב אשי טוען שלא שמע בשמו של חכם זה או אחר דברים כאלו.

²⁷ לפרטים על רבי אבהו ראו הימן (לעיל, הערה 5), א, עמ' 62–71; לאו (לעיל, הערה 5), עמ' 231–249. רבי אבהו היה חכם ארץ-ישראלי, ואילו רב חסדא היה חכם בבלי. עובדה זו מעלה שאלה אם הייתה תלות בין המסורות הללו. בכ"י וטיקן 130 של מסכת גיטין מופיע במקום רב חסדא ר' יוח' (ורב הונא במקום רבי אבהו), שניהם היו חכמים ארץ-ישראלים. תודתי הרבה לפרופ' נחם אילן.

²⁸ משונה בעיניי כי וייס מתעלמת מסיפור מוקשה זה בשאלת מבחני כשרות בסעודות חז"ל. ראו: רוחמה וייס, **אוכלים לדעת: תפקידן התרבותי של הסעודות בספרות חז"ל**, בני ברק תש"ע, עמ' 85–118.

²⁹ חשוב לשים לב כי לא נאמר בחלק זה של הסיפור כי אכן מדובר בחטא אכילת אבר מן החי. עובדה זו נמסרת רק בהמשך הסיפור. איסור אכילת אבר מן החי הוא מצוות לא תעשה שמקורה בתורה ונכללת בשבע מצוות בני נח.

'זמנו', מקשים עליו ודורשים לדעת במי מדובר. לא ברור אם שאלתם נבעה מסקרנות גרידא או מרצון כן להבין את הטיעון שלו לאשורו, אך מייד לאחר שהם שואלים זאת רבי אבהו מגלה להם את זהות האיש: רבי חנינא בן גמליאל.

עצם ייחוס הסיפור מפיו של רבי אבהו לרבי חנינא בן גמליאל מוקשה. רבי אבהו מספר בכמה מקרים בתלמוד על רבי חנינא,³⁰ וחוקרי התלמוד מעלים תמיהה בנוגע לאזכורו בפי רבי אבהו מכמה סיבות. ראשית, רבי אבהו אינו מזכיר שום דמות אחרת של תנא למעט דמותו של רבי חנינא בן גמליאל.³¹ כמו כן רבי אבהו הוא כמעט האמורא היחיד שמזכיר את רבי חנינא. קושי נוסף קשור לעובדה שרבי חנינא בן גמליאל היה תנא, וכשסיפר רבי אבהו את הסיפור רבי חנינא כבר לא היה בין החיים שנים רבות. אם כן, מה גרם לו שלא 'להסגיר' בתחילת הסיפור את שמו של רבי חנינא, אך מייד כששואלים אותו תלמידיו מי האיש למסור במי מדובר?³² מעבר לכך, לעומת הסיפור על פילגש בגבעה, למשל, שלמראה תחילת הסוגיה אולי אפשר להבין כי היא סבלה מהאימה היתרה שהטיל עליה בעלה, על רבי חנינא אין שום מידע קודם או חיצוני שהטיל אימה יתרה בביתו.

שאלה תאולוגית העולה מן הסיפור מתמיהתם של תלמידיו של רבי אבהו על שמדובר ברבי חנינא: 'האכילוהו?' הסגרת שמו של רבי חנינא מבהירה לתלמידים כי מדובר באדם צדיק. אם כן, מדוע הקב"ה, שאף לבהמות של צדיקים אינו מניח לחטוא, הניח לרבי חנינא לחטוא חטא גדול כל כך? שוב הקושי מחריף משום שמן השאלה עולה שגם תלמידיו של רבי אבהו לא שמעו מעולם שרבי חנינא חטא חטא כלשהו.

³⁰ על ציטוטיו הרבים של רבי אבהו את דברי רבי חנינא בן גמליאל ראו הימן (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 480–481. לפרטים נוספים על ר' חנינא ראו: Isidore Singer, 'Hanina (Hananiah)', *The Jewish Encyclopedia*, VI, New York 1901–1906, p. 216. בדפוס ונציה ר"פ–רפ"ג ובכ"י פירקוביץ 187 של מסכת גיטין כתוב 'ר' חנניה'.

³¹ רבי אבהו מזכיר את רבי חנינא שש פעמים בתלמוד הבבלי.
³² לכן חשוב גם שנשים לב שהמידע שלנו על ר' חנינא זה נמסר אך ורק מפיו של ר' אבהו, ואולי אפשר לטעון כי לפחות במקרה הספציפי 'זריקת' שמו של ר' חנינא הייתה מעין אמירה בעלמא של שם 'מאן דהוא', שכן אחרת אי אפשר לתרץ מדוע ברגע הראשון לא רצה רבי אבהו, כביכול מתוך כבוד, לומר במי מדובר, וברגע שלאחריו התרצה ומסר את שמו.

מניין לומד רבי אבהו כי רבי חנינא חטא? מרצונם של בני הבית 'בקשו להאכילו'. משמעות המילה ביקשו בסוגיה זו ועל פי רוב בתלמוד היא רצו.³³ כלומר, בני הבית שאפו לנקום ברבי חנינא על התנהלותו המאיימת ורצו לגרום לו לחטוא חטא כבד: אכילת אבר מן החי. לא ברור לגמרי אם כשהעורך נוקט 'בקשו' כוונתו שהם רצו אך חזרו בהם או כוונתו שהם רצו ורבי חנינא הצליח להימלט מאימת החטא בשל צדיקותו. כך או כך, אין ספק מדברי רבי אבהו שהטלת האימה היתרה שלו הייתה מעשה שלילי.

נדמה שגם רש"י על אתר חש בעמימות העולה מנקודות אלו ואחרות בסיפור, ומשום כך הוא נדרש להרחיב את הסיפור הרחבה ניכרת ולמעשה לבנות בו אפיזודה נוספת: 'שנאבד מהם אבר מן השחוטה ומפני אימתו חתכו עבדיו אבר מן החי והביאו תחתיו, שלא יבין'.³⁴ מדברי רש"י עולה חיבור ורצף בין חלקי הסיפור המקוטעים ונוצר סיפור פנטסטי: בני ביתו של רבי חנינא פחדו ממנו כל כך, עד שכאשר היה חסר איבר כלשהו בבהמה שהכינו בעבורו לארוחה הם כרתו אבר מן החי כדי שהבהמה תיראה לו שלמה. אלמלא היה רבי חנינא חסיד מובהק, ולכן זיהה את התחבולה, היה חוטא חטא גדול ביותר.

מה בין הסיפור של רב חסדא לסיפורו של רבי אבהו? אריאל סלונים הפריד בין שני המעשים.³⁵ לדבריו, הסיפור שעליו מספר רב חסדא הוא סיפור שבו גם המניע וגם המעשה שליליים (אימה יתרה), ואילו המעשה של רבי חנינא שמדבר עליו רבי אבהו נובע לכאורה ממעשה חיובי: רצון לחנך. כך או כך,

³³ תודתי הרבה לכבוד השופט רם וינוגרד על שהאיר עיניי בסוגיה זו.

³⁴ ושטיינזלץ מרחיב ומבהיר: 'שיום אחד חסר חלק מבהמה שהביאו לו, ובני ביתו חששו כל כך מפני אימתו הרבה עליהם עד שחתכו איבר מבהמה חיה כדי להשלים, והיה עלול לאכול ממנה'. ראו למשל מה כתב החפץ חיים: 'שנאמר (דברים יב, כג): "ולא תאכל הנפש עם הבשר"'. מפי השמועה למדו, שזה אזהרה שלא לאכול אבר שנחתך מן החי. והאוכל כזית מן החי, לוקה. אפילו אכל אבר שלם אם יש בו כזית, לוקה, ואם אין בו כזית, פטור. ואם אכל אבר מן החי ובשר מן החי, עובר בשני לאוין (משום "ולא תאכל הנפש עם הבשר", ואחד משום "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" [שמות כב, ל]). ונוהג בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות' (ספר המצוות הקצר, מצוות לא תעשה, מצווה צ).

³⁵ אריאל סלונים, 'אימה יתרה', **כיפה**, 4 במאי 2006: <https://www.kipa.co.il/%D7%99%D7%94%D7%93%D7%95%D7%AA/%D7%90%D7%9E%D7%95%D7%A0%D7%94/%D7%90%D7%99%D7%9E%D7%94-%D7%99%D7%AA%D7%99%D7%A8%D7%94/>

הרצון לחנך יכול אף הוא, כידוע, לגרום נזקים כבדים לא פחות מכשהמניע שלילי, כמו במעשה שמביא רב חסדא.³⁶

לסיכום, עורך הסוגיה התלמודית מזהיר מפני הטלת אימה יתרה ומפני התוצאות הקשות העלולות להיגרם ממנה גם במקרים שלא ברור בהם אם האישה חטאה, כבמקרה פילגש בגבעה, או אם המטרה הייתה חינוכית, כבמקרה של רבי חנינא.

גרסת 'מעלות המידות'

בסיפור בכל גרסאותיו המאוחרות סדר החטיבות משתנה, וברובן הוא אינו מובא במלואו. הגרסה הבת-תלמודית הראשונה מובאת בספר המוסר **מעלות המידות** לר' יקותיאל מרומי,³⁷ בן המאה השלוש עשרה, בשער הרצון, הכולל גם את מידת הכעס:³⁸

בני בואו וראו כמה קשה מדת הכעס שכך אחז"ל כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף בא לידי שלש עבירות גדולות ואלו הן עבודת אלילים גילוי עריות שפיכות דמים. בעבודת אלילים כתיב אנה חטא העם הזה חטאה גדולה וגו'. בגילוי עריות כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה וגו'. בשפיכות דמים כתיב גדול עוני מנשוא³⁹ [...]

שכך אחז"ל לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה ונפלו עליה כמה רבבות ישראל.

³⁶ וראו בהקשר זה את דבריו של הרמב"ם (לעיל, הערה 13), שנקבע בהם כי גם אם יש חשיבות חינוכית להטלת אימה בבית ובציבור, יש להגביל אותה, ודעתו של מטיל האימה חייבת להיות מיושבת.

³⁷ ר' יחיאל בר' יקותיאל חי ברומא בערך בשנים 1260–1289. על הספר והמחבר ראו: גבריאל י' רוונה, 'ספר "מעלות המידות"', אופיו ומגמותיו, ברכה ניב (עורכת), **אשה חכמת לב: מנחת זכרון לד"ר שרה פרנקל**, ירושלים 2010, עמ' 25–52.

³⁸ **מעלות המידות לר' יחיאל בן יקותיאל מרומי**, ירושלים תשכ"ח, עמ' קצא–קצג. הציטוטים נלקחו ממהדורת ורשה תרמ"ז, עמ' 78–79: <https://beta.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=38981&st=&pgnum=75>. תודתי הרבה לפרופ' זאב גריס.

³⁹ הקדמה זו אינה מופיעה במהדורה הראשונה של **מעלות המידות**, שנקרא **בית המידות**, קושטא רע"א. במקום זאת מובאים כאן דברי הרמב"ם המוזכרים לעיל בהערה 13.

ועוד אמרו לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו הרי רבי חנינה בן גמליאל הטיל ובקשו להאכילו אבר מן החי. וחסידיהם הראשונים כשהיו מראין עצמן כעסן יש מהם שהיה משבר כלים שבורין בכעסן. ויש מהם שהיה תולש עשבים מגינתו. ויש מהם שהיה משליך ציר של דגים מלוחים על ראש שפחתו וכל כך למה כדי שיהיו נראין בעיני בני ביתם כעסן ויקבלו מוסר וישמרו עצמן מכל דבר רע ומכוער.

ואחז"ל הא דאמרי רבנן ג' דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה עשרתן ערבתן הדליקו את הנר. צריך לממרינהו בניחותא כי היכי דלקבלינהו מיניה. שאם יאמר להם בלשון כעס וגערה יאמרו על מה שלא עשו כבר עשינו ויבא לידי תקלה. לפיכך צריך לו לאדם להוכיח בניו ובני ביתו ולהטיל עליהן אימה ולגעור בהן ואחרי כן תהיה דעתו נוחה עמהן ומפייסן בדברים ומוכיחן מתוך יישוב הדעת שכך אחז"ל יצר תינוק ואשתו תהא שמאל דוחה וימין מקרבת.⁴⁰

כפי שאפשר לראות בטבלה שלהלן, סדר החטיבות בגרסה זו שונה מן הסדר בגרסת התלמוד:

גרסת ספר מעלות המידות	גרסת התלמוד
חטיבה ב	חטיבה א – דברי רב חסדא והדוגמה ממקרה פילגש בגבעה
חטיבה א	חטיבה ב – דברי רב יהודה בשם רב – המטיל אימה יתרה גורם לגילוי עריות, שפיכות דמים וחילול שבת
חטיבה ג	חטיבה ג – דברי רבה בר בר חנא – איך יש לומר את שלושה הדברים בערב שבת לפני חשכה

⁴⁰ כפי שהעיר לי פרופ' זאב גריס, יש הבדלי גרסאות ניכרים בין מהדורות הדפוס של ספר **מעלות המידות**, בעיקר בחלק האחרון של הטקסט, אך כיוון שחלק זה רלוונטי פחות לענייננו, לא נידרש להבדלים אלו.

חטיבה ד	חטיבה ד – דברי רב אבהו והדוגמה ממקרה רבי חנינא בן גמליאל

מעבר לשינוי הסדר אפשר למצוא בגרסה זו כמה הרחבות: ר' יחיאל נדרש לאיסור ולסכנה שכרוכים בהטלת אימה יתרה ואף מוסיף פרטים ציוריים מהריאליה להמחשת דבריו.⁴¹ מעיצוב הגרסה נראה כי ר' יחיאל מנסה להציב דמות אדם 'סביר', המטיל אימה במידה; אדם שגם כשהוא כועס הוא כובש את כעסו. משום כך הוא פותח בדברי הרמב"ם,⁴² ובהמשך דבריו הוא מתמקד בשאלה עד איזו מידה מותר להטיל אימה, ובכך אף מסיים את הדיון כולו.

ר' יחיאל מדגיש את עניין יישוב הדעת ואת הצורך שלא להגיב באימפולסיביות. הניסיון להציג עמדה אחידה ומאוזנת ניכר גם מניסיונו ליצור אחידות בטקסט השלם.⁴³ לדוגמה, הקביעה התלמודית המיוחסת לרב חסדא, ובהמשך לרבי אבהו, מובאת לאחר הכינוי הכללי 'שכך אחז"ל'. גם אם אין כוונתו של ר' יחיאל להכריע בעניין כפילות המוסרים, ההכללה פותרת את שאלת המסורת הכפולה של קביעת החכמים בנוגע להטלת אימה.

החטיבה האחרונה של הסיפור בגרסת **מעלות המידות**, על רבי חנינא בן גמליאל, קצרה, וקשה להבין בדיוק את העלילה. נדמה שאילולא הכרנו את הטקסט התלמודי לא היינו מבינים מהדוגמה כאן דבר וחצי דבר. נקודה זו חשובה ביותר, שכן כפי שנראה בגרסאות הבאות, בעיקר אלו ביידיש, חטיבה זו נעשית מרכז הדיון, ובחלק מהגרסאות זו הדוגמה היחידה בסוגיית הטלת אימה יתרה.

לסיכום, ייחודה של גרסה זו הוא בניסיון להציג את ה'אדם הסביר', הכובש את כעסו גם בעידנא דריתחא.

⁴¹ 'ויש מהם שהיה משליך ציר של דגים מלוחים על ראש שפחתו'.

⁴² ראו לעיל, הערה 13.

⁴³ ראו לדוגמה: ר' יחיאל השמיט את שמות החכמים ואת השקלא וטריא, תרגם את הדברים לעברית והביא בפני הקורא רק את מסקנת הגמרא' (רוונה [לעיל, הערה 37], עמ' 35).

גרסאות 'מנורת המאור' לר' ישראל אלנקאווה

שתי הגרסאות הבאות שאדון בהן מובאות באותו ספר מוסר, **מנורת המאור** לר' ישראל בן יוסף אלנקאווה מספרד, בן המאה הארבע עשרה.⁴⁴ גרסה אחת מובאת בפרק הענווה,⁴⁵ והאחרת במעין מפתח שיצר ר' ישראל אלנקאווה בסוף ספרו, הנקרא 'אור עולם'.⁴⁶ המפתח בנוי על פי עשרים פרקי הספר וכולל פסקאות בתלמוד הפותחות במילה 'לעולם' בפרק נישואי אישה.⁴⁷ זה נוסח הסיפור בגרסה שבפרק הענווה:

ואפילו אדם בביתו צריך להתנהג בענוה, ואל יטיל אימה יתירה בתוך ביתו. שהרי פילגש בגבעה, שהטיל בעלה עליה אימה יתירה והלכה לה וישבה בבית אביה, ונתגלגל הדבר ונפלו על אותו מעשה כמה אלפים וכמה רבבות מישראל וכמעט נגדע שבט בנימין. ומעשה ברבי חנינא בן גמליאל, שהטיל אימה יתירה בתוך ביתו, ובקשו להאכילו אבר מן החי. ושנינו במ' שבת בפ' במה מדליקין, שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה, עשרתן, ערבתן הדליקו את הנר,

⁴⁴ לשאלת תיאורו של ספר **מנורת המאור** ראו: ישראל מ' תא-שמע, 'חידת ספר "מנורת המאור" ופתרונה', **כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים**, ב: ספרד, ירושלים תשס"ד, עמ' 202–208.

⁴⁵ בנוגע לסדר הפרקים ולמבנה הספר ראו את הקדמתו של המהדיר: ישראל בן יוסף אלנקאווה, **מנורת המאור** (מהדורת הלל ג' הימן ענעלאו, ניו יורק תרפ"ט–תרצ"ב), א, עמ' 25–26 (באנגלית).

⁴⁶ ראו את דבריו של ענעלאו שם: 'After the Final chapter, Al-Nakawa adds three supplements [...], Second, a compilation of all ethical laws in the Talmud, beginning with the Word *Le-'olam* ("Forever"). This supplement is arranged in twenty sections, according to the topics of our work, and is called "*Or' Olam*" ("The Light of the World" or "The Everlasting Light"). Third, a similar collection and grouping of all passages in the Talmud which begin with the word *Gadol* ("Great") (שם, עמ' 25–26).

⁴⁷ וכך כתב המחבר: 'אור עולם – ועוד ראיתי לכתוב בספר זה כל מימרא שתחלתה **לעולם** שבכל התלמוד, לפי שיש בהם דרך ארץ הרבה. וחלקתים **לעשרים פרקים**, על סוד הספר, וקראתי **אור עולם**' (מנורת המאור [לעיל, הערה 45], ד, עמ' 493). לעוד דוגמא לדרכו של ר' ישראל אלנקאווה לעבד את סיפורי הגמרא לעומת דברי בעל **מעלות המדות** בנושא חשיבות אמירת אמת ראו: זאב גריס, 'מזיכרונותיה של תולעת ספרים', חנה סוקר-שווגר וחיים וייס (עורכים), **מלאכת החיים: עיונים ביצירתו של חיים באר**, תל אביב תשע"ד, עמ' 325–245.

ומפרש בגמ' ויאמרון בניחותא, רוצה לומר כדי שלא יטיל אימה יתירה בתוך ביתו.⁴⁸

מבנה החטיבות בגרסה הראשונה של מנורת המאור הוא כדלהלן:

גרסת פרק הענווה בספר מנורת המאור	גרסת התלמוד
חטיבה א	חטיבה א – דברי רב חסדא והדוגמה ממקרה פילגש בגבעה
חטיבה ד	חטיבה ב – דברי רב יהודה בשם רב – המטיל אימה יתרה גורם לגילוי עריות, שפיכות דמים וחילול שבת
חטיבה ג	חטיבה ג – דברי רבה בר בר חנא – איך יש לומר את שלושה הדברים בערב שבת לפני חשכה
---	חטיבה ד – דברי רבי אבהו והדוגמה ממקרה רבי חנינא בן גמליאל

להבדיל מבעל מעלות המידות, הרואה בחטיבה כולה הוכחה לצורך למנוע כעס, לפי דעתו של בעל מנורת המאור, חטיבת הסיפורים מדגימה את הצורך להקפיד על מידת הענווה.

ניכר שהגרסה הופנתה לקהל פשוט למדי. הנחה זו באה לידי ביטוי ראשית מהעלמת שמות החכמים למעט שמו של רבי חנינא, ושנית מהרחבת בעל מנורת המאור את המידע על הסיפור המקראי על פילגש בגבעה כדי להדק את הטיעון.

אלנקאווה מוסיף פרט מרכזי: האישה עזבה את בעלה משום שנהג כלפיה באימה יתרה. נראה שבעל מנורת המאור הרחיב ודייק משום שלא היה בטוח שקוראיו מכירים את הפרשנות לסיפור המקראי, וייתכן שאף חשש שהקהל לא יבין מה הקשר בין טענתו בדבר אימה יתרה לבין סיפור מקראי זה. מאותה סיבה הדגיש והקצין בעל מנורת המאור גם את תיאור הקטסטרופה שאירעה בעקבות סיפור פילגש בגבעה: 'כמה אלפים וכמה רבבות מישראל

⁴⁸ מנורת המאור (לעיל, הערה 45), חלק ג, פרק הענווה, עמ' 199–200.

וכמעט נגדע שבט בנימן'.⁴⁹ הדגשה זו גם מחזקת את המסר הדידקטי בנוגע לאיסור הטלת אימה יתרה.

לעומת החטיבה הזו קיצר בעל **מנורת המאור** מאוד את שתי החטיבות הבאות מן התלמוד, וקשה להבין מדבריו כיצד הסיטואציות המוצגות מוכיחות שאסור להטיל אימה יתרה. בתיאור המעשה של רבי חנינא בן גמליאל יצר אלנקאווה מעין משוואה, 'הוא הטיל אימה יתירה ולכן ביקשו להאכילו אבר מן החי'. משוואה זו מדגישה יותר את הכלל של 'מידה כנגד מידה' אך מעקרת את הסיפור מן הקשר לאיסור הטלת אימה יתרה.

גם החטיבה הבאה המובאת בתלמוד בשמו של רב יהודה אינה מבהירה מדוע אסור להטיל אימה יתרה. בסיום חטיבה מסכמת זו אומנם הדגיש בעל **מנורת המאור**: 'ויאמרון רוצה לומר בניחותא', אך ניכר מן התוספת כי היא רק מדגישה ששתי הדוגמאות האחרונות קשות להבנה ואינן מבהירות במה ולמה אסור להטיל אימה יתרה בבית. ההשמטות המסיביות בחטיבות אלו נובעות מן הצורך של בעל **מנורת המאור** להימנע מהתמודדות עם הקשיים העולים מן הפערים בטקסט התלמודי, לדוגמה בנוגע לסיפור המובא בשמו של רבי אבהו. ובכל זאת ניכר שהיה חשוב לבעל **מנורת המאור** להזכיר את הסיפורים המקוטעים הללו, שכן הדוגמאות מהדהדות ומכוונות את הקהל למסקנה הנדרשת, בדומה לתפקיד המקהלה בטרגדיה היוונית. כלומר, החזרה מדגישה את המסר, 'אסור להטיל אימה יתרה', בלי לספר סיפור לכיד.⁵⁰ אם כן, בעל הגרסה מדגיש את עניין הענווה ואת המסר שאסור להטיל אימה יתרה.

הגרסאות הבאות כולן, גם אלו שביידיש, קצרות יותר ומתמקדות בהתנהגות הבעייתית של הטלת אימה יתרה ובצורך להוקיע התנהלות כזו. הגרסה השנייה ב**מנורת המאור** מובאת כאמור במפתח שהוא אוסף של מאמרים

⁴⁹ ולא רק 'כמה רבבות'. על פי המקרא, בסופו של דבר בשני ימי הקרב נהרגו ארבעים אלף איש, ואכן, כמעט כל שבט בנימין הוכחד.

⁵⁰ לשאלת הסיפור הפרגמנטרי נדרשה לאחרונה בעיקר במבוא למחקרה אילה פרידמן, **קשרי זיווג בין דמויות מקראיות בתלמוד ובמדרש המוקדם: אינטרטקסטואליות ותהליכי קריאה**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, תשע"ז. וכן ראו פרנקל (לעיל, הערה 5); לוינסון (לעיל, הערה 5).

הפותחים במילה 'לעולם', מילה המושמטת מהגרסה הקודמת **במנורת המאור**.⁵¹

החטיבה עצמה מובאת בפרק העוסק בנישואי אישה.⁵² המיקום חשוב, שכן עולה ממנו כי הכוונה באיסור הטלת אימה יתרה דווקא כלפי אישה. גרסה זו כוללת רק שתיים מהחטיבות של הטקסט התלמודי: הראשונה והרביעית. זה נוסח הטקסט: 'לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל. ומעשה ר' שמעון יוכיח, שהטיל אימה יתירה בתוך ביתו, וביקשו להאכילו אבר מן החי'.⁵³

החטיבה הראשונה זהה לנוסח בתלמוד, למעט השמטת שמו של רב חסדא. החטיבה השנייה דומה מבחינת הניסוח האנקדוטלי לגרסה הקודמת של בעל **מנורת המאור**, אלא שהסיפור מיוחס לא לרבי חנינא אלא לרבי שמעון. כפי שהוצע בנוגע לגרסה הקודמת, גם בגרסה זו לא נוצר כאן סיפור שלם וקוהרנטי, ולכן אפשר ליחסו לדמות אנונימית, 'ר' שמעון' כלשהו. העיקר הוא המסר המהדהד: אסור להטיל אימה יתרה. כפי שנראה בהמשך גם בגרסאות הבאות, הדמות של רבי חנינא היא החוליה החלשה, והיא שמשתנה אולי משום שהסיפור טפל למסר ואולי משום שדמותו של רבי חנינא בן גמליאל לא הייתה מוכרת בין כך ובין כך.⁵⁴ אם כן, גרסה קצרה זו מתמקדת באיסור להטיל אימה יתרה דווקא כלפי האישה.

גרסת 'ארחות צדיקים'

הגרסה הרביעית בעברית מובאת בספר **ארחות צדיקים**, שאף הוא ספר מוסר מאשכנז.⁵⁵ גם כאן, כמו **במעלות המידות**, מובא הטקסט בשער הכעס:⁵⁶

⁵¹ לשון זו מהדהדת הרבה בסדר אליהו רבה (למשל, אליהו רבה יג: 'מכאן אמרו לעולם ינהג אדם בעצמו יח' מידות'). תודתי הרבה לפרופ' נחם אילן.

⁵² השינויים בין החלוקה לפרקים בספר עצמו לחלוקה לפרקים בתוספת 'אור עולם' לא נחקרה, ונושא זה ראוי שייבחן.

⁵³ הסיפור מופיע, כאמור, במנורת המאור (לעיל, הערה 45), ד, עמ' 506 בחלק 'אור עולם'.

⁵⁴ ליחוסם של סיפורי חז"ל לדמויות שונות ראו פרידמן (לעיל, הערה 50) במבוא, וכן ראו הפניות למקורות ביבליוגרפיים בנושא.

⁵⁵ **ארחות צדיקים**, פראג שמ"א (1582), עמ' 45 בסריקה (מראה המקום על פי מהדורת זלושינסקי, המצויה יותר: **ספר ארחות צדיקים השלם**, גבריאל זלושינסקי (מתקין ומגיה),

'הכעסן הוא כובד על בני ביתו השומעין תמיד כעסו ותלונתו וקרוב הדבר לו לבא לידי תקלה ומפני שמטיל אימה יתירה כמו ההוא מעשה דמר עוקבא אשר בקשו ביתו להאכילו אבר מן החי'.

גרסה זו מצומצמת עוד יותר וכוללת רק את הפתיחה של החטיבה הראשונה מהטקסט התלמודי ואת החטיבה הרביעית. השוני העיקרי הוא באופן הצגת הטיעון. בעל **ארחות צדיקים** פנה להיגיון של קוראיו וניסה להסביר להם מהן תוצאותיו של כעס רב, ובמשמע אימה יתרה, כדי לשכנע את קוראיו שלא לנהוג כך. לטיעון, שאינו מובא בשם של שום חכם, מסר כפול: ראשית הכעסן מכביד על בני משפחתו, ושנית חזרתו על מעשיו שוב ושוב היא בבחינת הרגל ההופך לטבע.

גם כאן החטיבה השנייה, המיוחסת הפעם לא לרבי חנינא אלא למר עוקבא,⁵⁷ אינה מובאת בסיפור לכיד אלא ברמז אנקדוטלי. ייחוסו למר עוקבא ככל הנראה שגוי.⁵⁸ לעומת רבי חנינא בן גמליאל ורבי שמעון האנונימי, על מר עוקבא יש לנו מידע רב. הוא היה תלמיד חכם, שימש ראש הגולה וידוע בצדיקותו ובחסידותו. הקביעה שהוא היה אדם שהטיל אימה יתרה בביתו אינה מסתדרת עם המידע החיצוני לסיפור זה ויוצרת משום כך קשיים נוספים.⁵⁹ אם כן, זוהי גרסה קצרה המתמקדת בשכנוע הקוראים באופן הגיוני כי הטלת אימה היא דבר שלילי.

ירושלים וניו יורק תשנ"א, עמ' קיד. לעניין מקורותיו העבריים של ספר מידות ראו לדוגמה: נגה רובין, 'מי היה קהל היעד האמיתי של ספרי יידיש הישנה – מקרה מבחן של ספר המוסר "ספר מידות" וקהל קוראיו', **עלי ספר**, כח (תשע"ח), עמ' 119–153 (עמ' 120), הערה 7. שם גם הפניות לביבליוגרפיה נוספת על הספר.

⁵⁶ **במעלות המידות**, כאמור, שם השער הוא הרצון, וכולל גם את מידת הכעס.

⁵⁷ הימן (לעיל, הערה 5), ג, עמ' 975–978.

⁵⁸ במהדורת זלושינסקי הוא מתקן על פי הבבלי 'רבי חנינא בן גמליאל', אך במהדורת פראג מופיע 'מר עוקבא'.

⁵⁹ ייתכן שבעל **ארחות צדיקים** ייחס את הסיפור דווקא לאדם שידוע כצדיק כדי להראות ששום אדם אינו חסין מהטלת אימה יתרה, ולו יהא ראש הגולה. למיטב הבנתי לא נכון לקרוא את הטקסט כך. זו תהיה קריאה מודרנית ואנכרוניסטית של הטקסט המשובש.

גרסת 'ספר מידות'

ספר מידות⁶⁰ הוא מהדורת הדפוס הראשונה המצויה בידינו של **ארחות צדיקים**. מהדורת ספר מידות כתובה בידיש, אך איננו יודעים איזו גרסה עברית בכתב יד של **ארחות צדיקים** עמדה לפני בעל **ספר מידות**:⁶¹

רגזן – משפחתו שלו שונאת אותו. שכן אין להם מנוחה מכעסו ומקללותיו. ומכעסו עולים דברים רעים רבים משום שמשפחתו מפחדת ממנו מאוד. כפי שאנו רואים שקרה לאדם אחד שנקרא מר עוקבא. משפחתו איבדה רגל של בהמה ששחטו. בני משפחתו כל כך פחדו ממנו וחתכו רגל של בהמה חיה וזהו איסור גדול.

כמו בגרסה של **ארחות צדיקים** הסיפור קצר ומיוחס בטעות למר עוקבא, ונידרש לכמה הבדלים מרכזיים בין הגרסה ב**ארחות צדיקים** לגרסה ב**ספר מידות**. ראשית, מחבר הגרסה בידיש הדגיש את האנטגוניזם שהכעסן יוצר: הוא מעורר את שנאתה של משפחתו. עובדה זו אינה מוזכרת, ודאי לא במפורש, בשום גרסה אחרת, אם כי כבר בגרסה התלמודית בני הבית 'בקשו להאכילו' אבר מן החי, ומכאן שברורה תחושתם השלילית כלפיו.

עוד שינוי: בעל **ספר מידות** מרחיב ומסביר אילו תחושות מעורר הכעסן בבני משפחתו, 'שכן אין להם מנוחה מכעסו ומקללותיו'. הדגשה והרחבה זו יוצרות הזדהות רבה יותר בקוראים ומאפשרות חיבור עמוק יותר לעולמם. הבדל שלישי, חשוב ביותר, הוא הרחבה של הפרשנות של רש"י לטקסט התלמודי: 'משפחתו איבדה רגל של בהמה ששחטו. בני משפחתו כל כך פחדו ממנו וחתכו רגל של בהמה חיה וזהו איסור גדול'. הסיפור התלמודי המקוטע מתבהר חלקית. אומנם המצב המתואר עדיין אינו ברור לגמרי: לדוגמה, האם הבהמה נדרשה למאכל לבני המשפחה או למכירה? אך ברור שהייתה פעולה של חיתוך רגל של בהמה חיה שנעשתה רק בגלל הפחד של בני הבית ממר עוקבא. כלומר, האפשרות שהעלה רש"י בפירושו, שלפיה התנהלותם של בני הבית נבעה מפחד גרידא, ובני הבית נדחקו לרצות את מר עוקבא הכעסן, הופכת כאן לפירוש האפשרי היחיד.

⁶⁰ ראו רובין (לעיל, הערה 55).

⁶¹ **ספר מידות**, איזני ש"ב (1542), דף מב ע"א, בתרגומי לעברית. בהקבלה נביא אותה מתוך ספר **ארחות צדיקים** בעברית.

ההבדל הבולט ביותר בין גרסת **ספר מידות** לגרסאות הקודמות כולן הוא בסוף. המחבר מדגיש בנוגע לחטא: 'וזהו איסור גדול'. המילים 'אבר מן החי' אינן מוזכרות, ומכאן שמדובר באיסור הומניטרי בעיקרו, ולא בהכרח דתי. מילים אלו ודאי היו מוכרות ליהודים דוברי יידיש בת הזמן ושימשו חלק מהרכיב העברי של היידיש.⁶² כפי שהראיתי בעבר,⁶³ המונח ההלכתי הושמט משום שקהל היעד הפוטנציאלי של **ספר מידות** במהדורה זו לא היה דווקא קהל יעד יהודי. לכן הדגיש המחבר את המעשה הלא הומניטרי, שהוא 'איסור גדול'.⁶⁴ קהל יהודי שהיה שומע את המונח 'אבר מן החי' לא היה נזקק להסבר נוסף בנוגע לחטא.

אם כן, גרסה זו, שפנתה ככל הנראה גם לקהל יעד לא יהודי, מדגישה יותר את הצד ההומניטרי שבאיסור אכילת אבר מן החי ופחות את הצד ההלכתי של המעשה.

גרסאות ה'מעשה בוך'

שלוש גרסאות של חטיבת הסיפורים נמצאות במעשה בוך, קובץ סיפורים בפרוזה ביידיש מהמאה השש עשרה.⁶⁵ המעשה בוך הוא אוסף סיפורים שרווח בקרב יהודי צפון איטליה בסוף המאה השש עשרה ובתחילת המאה השבע עשרה, והושפע מסוגת הנובלה האיטלקית, שרווחה באיטליה בעת ההיא.⁶⁶ כפי שהראתה לאחרונה קלאודיה רוזנצווייג, כתבי היד והדפוס הם

⁶² המונח משמש ביידיש בת זמננו, ראו: אלכסנדר הארקאווי, **יידיש-ענגליש-העברעישיער ווערטערבוך**, ניו יורק 2006 (מהדורת צילום של מהדורת 1928), עמ' 2. ממחקרים שעסקו בתפוצת הרכיב העברי ביידיש בתקופתה של גליקל מהאמיל (המאה השבע עשרה והשמונה עשרה) ניכר כי באותה התקופה היה הרכיב העברי נפוץ אף יותר משהיה ביידיש מתחילת המאה העשרים. ראו: Israella Klayman-Cohen, 'Die hebräische Komponente im Westjiddischen am Beispiel der Memorien der Glückel von Hamlen', *Jidische schutdies*, 4 (1994)

⁶³ ראו רובין (לעיל, הערה 55).

⁶⁴ לעניין שאלת הקושי מה הוא אבר מן החי ראו בבלי, חולין קא ע"ב.

⁶⁵ כפי שמבהירה רוזנצווייג (לעיל, הערה 3), עמ' 10, לא מדובר על אנתולוגיה אלא על אוסף שמבנהו לכיד וניתן לזיהוי.

⁶⁶ לעיסוק רחב באנתולוגיות אלו ראו: יגאל שוורץ, **למה לחתול יש מגפיים? קריאה במעשיית החיות של שארל פרו**, ירושלים 2021, עמ' 17–20. לדעתה של רוזנצווייג (לעיל, הערה 3), עמ' 214, ההשוואה לדקאמרון אינה נכונה, שכן מדובר בספר שהמחבר היה ער מאוד למבנה

יצירה אחת שיש הבדלים בין גרסאותיה.⁶⁷ בידינו גרסה אחת במעשה בוך הנדפס של החטיבה ושתיים בכתב יד: כתב יד ירושלים Heb. Cod. 8^o5424,⁶⁸ וכתב יד מינכן Cod. Heb. 495. נידרש לנוסח גרסת הדפוס ונעיר רק על שינויים נקודתיים בינה ובין כתבי היד:⁶⁹

(מעשה בוך פ – מסכת גיטין פרק ראשון) אירע מעשה. אמר ר' אבהו: לשום אדם אסור לעורר פחד בביתו. [בגלל התנהלות כזו] קורות עבירות רבות. פעם אחת איבדה המבשלת של ר' חנניה בן גמליאל את הרגל של בהמה כשרה אחת. היא חששה מאוד מן האדון שלה, שיתרגז עליה מאוד כשייודע לו [על כך]. [משום כך היא] הלכה לדיר וחתכה רגל של בהמה חיה ובישלה אותה ורצתה לתת אותה לר' חנינא לאכול. [אבל] הוא היה צדיק כל כך עד שהדבר נודע לו עוד לפני שאכל, ולכן הוא לא עשה את העבירה. [ו]לכן ששום אדם לא יגרום לפחד רב בביתו, שכן כתוצאה מכך נגרמות הרבה עבירות כפי שקראתם קודם.

גם כאן, כמו בגרסאות הקצרות, פתיחת החטיבה התלמודית נשמרת, אך עיקר הגרסה הוא החטיבה האחרונה. בעל המעשה בוך מצהיר כי מקור

שלו, ואילו מבנה של נובלינו, בדומה במידה רבה למעשה בוך, הוא מבנה 'דיפוזי' יותר אשר הקוראים יכולים לחשוב שהוא פיתוח של מעשיות עממיות שנמסרו בעל פה.

⁶⁷ ראו לדוגמה: קלאודיה רוזנצווייג, "הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל": סיפור על עלילה בקושטא לפי "מעשה בוך", *מעשה סיפור*, ד (2018), עמ' 81–99 (82–86). ראו גם: Erika Timm, 'Abraham ibn Ezra und das Maisebuch', Herausgegeben von Marion Aptroot, Efrat Gal-Ed, Roland Gruscka & Simon Neuberg (eds.), *Leket, Yiddish studies haynt. Jiddistik heute. Yiddish Studies Today*, Düsseldorf 2012, pp. 281–308; רוזנצווייג (לעיל, הערה 3), עמ' 211.

⁶⁸ Heb. Oct. 5425. כתב היד נכתב ככל הנראה באינסברוק בשנת 1596 על ידי שמואל בן זעליקמן בר. לפרטים ראו: שרה צפתמן, *כתב יד של 'מעשה בוך' (אינסברוק 1596)*, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ג.

⁶⁹ בשנת 2018 יצא לאור תרגום לעברית של מהדורת באזל של המעשה בוך: אריאלה קרסני, *מעשה בוך: סיפורים ומעשיות ממסורת יהודי אשכנז*, א, סימן עט, עמ' 216–217, אך תרגום זה לוקה בחסר.

הסיפור במסכת גיטין.⁷⁰ הצהרה זו שלו כמובן אינה מחייבת. ייתכן, כפי שעשה לא אחת, ששאב את הסיפור ממקור מתווך, כדוגמת העין יעקב. למעט שמו של רבי אבהו, הנזכר בתחילת גרסת המעשה בוך,⁷¹ מושמטים בהמשך הגרסה כל השמות, למעט דמותו של רבי חנניה (!) בן גמליאל.⁷²

הגרסה נסמכת במידה רבה על פרשנותו של רש"י לטקסט התלמודי, אך נוספים תיאורים פלסטיים בדבר התנהלותה של המבשלת, השאובים ללא ספק מן המציאות היום-יומית המוכרת למחבר ולקהל קוראיו. התיאורים הללו מחריפים את הסיטואציה הפנטסטית אך גם ממחישים את הפחד שדוחף את האישה לנהוג כפי שנהגה, והקוראים מזדהים עימה מבחינה פסיכולוגית.⁷³ תיאור נרחב זה של דמותה מאפשר יצירת סיפור לכיד ושלם המתפתח כרונולוגית, שכמוהו לא ראינו בשום גרסה קודם לכן.

המיוחד בגרסה הוא המסקנה מי היא הדמות שאסור להטיל עליה אימה יתרה. מנוסח המעשה בוך ברור שהמילים 'בני ביתו' אין פירושן לא בני המשפחה אלא המועסקים במשק הבית. המבשלת פחדה 'פחד מוות' מפני האדון, ולכן כאשר 'איבדה את הרגל של הבהמה', הלכה ו'חתכה בבשר החי'.⁷⁴ מכאן שיש בבירור קווי דמיון בעלילה, אך כיוון שלא מדובר בבני הבית אלא באישה שבעל הבית מעסיק, מדובר בסיפור אחר לגמרי.

הגרסה שונה גם משום שאינה מתיישבת עם הגרסאות שעולה מהן בבירור כי האיסור נוגע לאישה (הנוסח השני של מנורת המאור) או לבני המשפחה (ספר מידות). כמו כן מגרסה זו ברור לחלוטין שהחטא שרבי חנינא כמעט

⁷⁰ בכתב יד מינכן של המעשה בוך לא ציין המחבר את מקור הגרסה בגיטין. הוא פתח את הגרסה במילה 'לעולם', מילה שמופיעה בדברי רב חסדא ובדברי רבי אבהו בטקסט התלמודי, וכן כפי שפותחת הגרסה השנייה של מנורת המאור.

⁷¹ בשתי גרסאות כתב היד החלק הזה אינו מופיע.

⁷² שיבוש השם קיים כבר בעדי נוסח של התלמוד הבבלי: 'ר' חנניא בן גמליאל' (ונציה ר"פ-רפ"ג); 'חנניה בן גמליאל' (כ"י פירקוביץ 187).

⁷³ מחבר כ"י ירושלים אף פותח בהדגשה כפולה, לכאורה שלא לצורך, של הדרישה להיזהר מלעורר פחד בביתו: 'אסור לאדם לגרום ליותר מידי יראה בביתו. הכוונה היא שיחששו ממנו יותר מידי'.

⁷⁴ בעל כתב יד מינכן אף הוסיף את ההסבר כי האישה חתכה את הרגל במקום הרגל שאבדה.

עובר הוא חטא אכילת אבר מן החי,⁷⁵ שכן האיבר נחתך מבעל החיים בעודו בחיים (להבדיל למשל מבגרסת ספר מידות).

תיאור צדיקותו של רבי חנינא נרחב יותר מבכל גרסה אחרת: '[אבל] הוא היה כל כך צדיק שהדבר נודע לו עוד לפני שהוא אכל ולכן הוא לא עשה את העבירה'.⁷⁶ אומנם ייתכן שהמחבר חש צורך להציג את דמותו של רבי חנינא, שלא הייתה מוכרת לקוראיו, מן הסתם, אך הדגשת צדיקותו מחריפה כמובן את הדיסוננס בין דמותו כצדיק בדרך כלל, שלכן גם לא נענש, להתנהגותו התקיפה כלפי עובדי משק ביתו.

הקושי בעיצוב הקיצוני של הפער בין דמותו של רבי חנינא הצדיק לבין חטאו בגרסאות המעשה בוך עשוי להתבהר בעזרת חטיבת הסיפורים ההגיוגרפיים העוסקים בחסידי אשכנז, המובאים בחלק השני של המעשה בוך.⁷⁷ הדמויות המוצגות בחטיבת סיפורים זו הן על פי רוב דמויות חוטאות, אך בשל כוחות-על שלהן או ידיעתן העל-טבעית הן ניצלות מעונש.⁷⁸ תפיסת הסיפור על רבי חנינא כסיפור הגיוגרפי מחזקת את המסר הדידקטי. המסקנה מן הסיפור היא על דרך הניגוד: רבי חנינא ניצל בשל צדיקותו, אבל אתם לא תצליחו, לכן הקפידו שלא להטיל אימה יתרה על בני משק ביתכם. אם כן, בעל המעשה בוך מדגיש את הצד ההגיוגרפי בדמותו של רבי חנינא ומכאן את חובתו של 'היהודי של היום-יום' שלא להטיל אימה יתרה על עובדי משק הבית.

⁷⁵ בכ"י מינכן ציין המחבר כי זו הייתה עלולה להיות עבירה: '[בשל כך] לא נגרם איסור'. חשוב לציין שבגרסה המודפסת המבשלת מכינה אוכל רק בעבור רבי חנינא, ואילו משני כתבי היד אפשר להניח שהיא בישלה למשפחה כולה והייתה אף עלולה לפגוע במשפחה כולה אם הם היו אוכלים מן הבשר.

⁷⁶ התנהלות זו שייכת למוטיב חוזר בספרות חז"ל של צדיק הצופה ברוח הקודש את שעתיד להתרחש. דוגמה למוטיב זה ראו בסיפור על רבי מאיר המובא בירושלמי (סוטה א, ד [ה ע"ב]) וכן ראו מקבילה בויקרא רבה [מרגליות] קצא-קצג. וראו שם מקבילות וחילופי גרסאות לסיפור זה). תודתי הרבה לפרופ' גריס. במפתח המוטיבים של ארנה-תומפסון זהו מוטיב 391.1 (Fulfillment of prophecy successfully avoided). ראו: Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales— A Classification and Bibliography*, II, Helsinki 2004, p. 450

⁷⁷ ראו צפתמן (לעיל, הערה 68).

⁷⁸ מן הנוסח של המעשה בוך בעניין ר' חנינא ברור שהוא ניצל בשל צדיקותו, בדומה למוטיב של צדיק שצפה ברוח הקודש. ראו לעיל, הערה 76.

גרסת 'ברנט שפיגל'

הגרסה החמישית והאחרונה שנדון בה מובאת בספר המוסר היידי **ברנט שפיגל** (מראה שורפת),⁷⁹ שלפחות באופן הצהרתי פנה בעיקר לקהל נשים,⁸⁰ ופרקים רבים בו אכן עוסקים בעניינים הקשורים לאישה. הסיפור מובא בשער מט, שכותרתו 'אסור לכעוס'.⁸¹ גם בעל **ברנט שפיגל** מציין כי מקורו הוא ה**בבלי**,⁸² ומזכיר, שלא כבגרסאות האחרות ביידיש, את שמותיהם של רב חסדא ורב יהודה. הגרסה כוללת שלוש מארבע החטיבות התלמודיות: הראשונה, השנייה והרביעית, ולקראת הסיום מוזכרות בעקיפין גרימת נזק לתבשיל והדלקת הנר, הקושרות אותנו לחטיבה התלמודית כולה:

במסכת גיטין אמר רבי חסדא בכל עת אסור לאדם להטיל כעס גדול על בני ביתו. הפילגש מגבעה ברחא מבעלה מפחד ובשל כך היא נספתה. [היא] ועשרים וארבעה אלף איש משבט בנימין. ורב יהודה אומר בשם רבי⁸³ מי שמטיל פחד רב על בני ביתו גורם בכך לשלוש העבירות הגדולות ביותר. ומביא מעשים שמבשלת ביום שישי בלילה הזיקה לתבשיל. ומשום שהיא פחדה היא הדליקה נר והרימה אותו ובכך היא חיללה את השבת בגלל פחד. ואחת גרמה לנזק ופחדה [ולכן] רצה לחדרו של אחיה. והאח חשק בה ובעל אותה. גם זה קרה מרוב פחד.

לכל אורך הגרסה – בהתחלה ובדוגמאות המסיימות את החטיבה – הדגיש בעל **ברנט שפיגל** את הטלת האימה ספציפית על נשים או לפחות גם עליהן.

⁷⁹ **ברנט שפיגל** נדפס לראשונה ככל הנראה בקרקוב בשנת 1596, אך המהדורה הראשונה שבידינו היא ממש מאותו מקום ומאותה שנה שבה נדפסה המהדורה הראשונה של המעשה **בוך**: באזל 1602.

⁸⁰ את הפרק השלישי של **ברנט שפיגל**, שכותרתו 'דער פרק בשייט ווארום איך עש טויטש מך' (תרגום: הפרק מסביר מדוע כתבתי זאת ביידיש), פתח בעל **ברנט שפיגל** כך: 'דאש בוך ווערט גימלט טויטש דען ווייברין אונ' מאנן דיא דא זיין אז ווייבר אונ' קונן ניט פֿיל לערנן' (תרגום: ספר זה נעשה ביידיש עבור הנשים והגברים שהם כמו נשים ואינם יכולים ללמוד הרבה).

⁸¹ 'דער פרק בשייד דז מן ניט זול צוירנן'.

⁸² על ההפניות של בעל **ברנט שפיגל** למקורותיו ראו לדוגמה: Sassona Dachlika, 'Brantspiegel: Ethik in alten Aschkenas', *Jüdischer Almanach*, 3 (1995), pp. 60–368.

⁸³ המעתק מ'רב' ל'רבי' שכיח ביידיש עתיקה. שמו של רב לא היה מוכר, ורבי, כידוע, הוא הכינוי לנושא המשרה.

בחטיבה הראשונה לכאורה מיתן בעל ברנט שפיגל את דברי רב חסדא: האישה רק 'ברחה מבעלה מפחד', אך מיתון זה הופך את המקרה הקיצוני למקרה 'יום-יומי', המאפשר לנו ללמוד על שכיחות ההתנהלות הזו בתקופה המדוברת ומאפשר לקוראות להזדהות עם הכתוב, לדוגמה עם ההכרח לברוח מבעל אלים לבית ההורים.

הצגת סיפור פילגש בגבעה מדגיש את הטרגדיה שבה האישה עצמה מתה. בדומה לגרסת **מנורת המאור**, המחבר מפרט שעשרים וארבעה אלף האנשים היו משבט בנימין,⁸⁴ אך מדגיש: 'ובשל כך היא מתה'.⁸⁵ מובן שגם השימוש במילה 'ההרגה' או אף 'נספתה'⁸⁶ מדגיש יותר מבכל גרסה אחרת את חפותה ואת סבלה של הפילגש.

החטיבה השנייה מביאה רק את הכותרת מדברי רב יהודה שבתלמוד. בעל ברנט שפיגל, שלא כבמקור התלמודי, נדרש רק לחילול שבת על ידי הדלקת הנר, והעבירות של גילוי עריות⁸⁷ ושל שפיכות דמים מושמטות. הדלקת הנר, כידוע, אחת ממצוות חנ"ה, שהנשים מצוות עליהן. ואולם התוספת הזו גולשת לתוך החטיבה הרביעית, שאינה ברורה כל צורכה.⁸⁸ ברור לנו שכמו במעשה, המבשלת הזיקה לתבשיל מרוב אימה מפני אדונה. כנראה משום כך היה עליה להרים את הנר, ובמשתמע קודם להדליק אותו ולבדוק את התבשיל כדי שאדונה לא יכעס, ובכך כמובן חיללה שבת. מן העובדה שחיללה שבת על ידי הדלקת נר עולה שככל הנראה הייתה המבשלת יהודייה. בכל מקרה המסר ברור, כמו במנורת המאור: 'בכך היא חיללה את

⁸⁴ במלחמה נהרגו ארבעים אלף בני בנימין בשני הימים (שופטים כ, כא; כה), וביום השלישי נהרגו לפחות עשרים וחמישה אלף מבני בנימין (שם, לה). לא ברור מהיכן שאב בעל ברנט שפיגל את המספר עשרים וארבעה אלף. מן הסתם מדובר במספר טיפולוגי.

⁸⁵ ההדגשה שלי.

⁸⁶ 'אום קומן'.

⁸⁷ אף על פי שעבירת גילוי העריות, לפי פרשנותו של רש"י, הייתה עשויה להיות רלוונטית מאוד לקהל הקוראות של ברנט שפיגל.

⁸⁸ ובכך הוא דומה לנוסח השני של **מנורת המאור**. סיפור דומה, שאף הוא לא ברור כל עיקר, נמצא בספר חסידים (כתב יד פרמה, סיפור רעב, וכתב יד בולוניה, סיפור ער. הסיפור נמצא גם במעשה בוך, סיפור רמד). על הקשיים העולים מסיפור זה ראו: נגה רובין, 'נשים וגברים מספרים על המוות: עיון בשלושה סיפורים מה"מעשה בוך" שמקורם ב"ספר חסידים"', מסכת, טז (תשפ"א), עמ' 73–105.

השבת בגלל פחד'. בסיום מוסיף בעל ברנט שפיגל, כנראה באופן אסוציאטיבי, דוגמה נוספת למקרה שבו אישה כלשהי 'גרמה לנזק ופחדה [ולכן] רצה לחדרו של אחיה', ושוב בגלל הפחד אירעה קטסטרופה: 'האח חשק בה ובעל אותה'.⁸⁹ סיפור זה מהדהד כמובן את הסיפור המקראי של אמנון ותמר.⁹⁰

לכאורה התוספת של הקשר בין סיפור אמנון ותמר לסיפור המקראי אינה מובנת, ולכן המחבר מדגיש: 'גם זה קרה מרוב פחד'. ואולם מבחינת הנושא אין ספק שיש קשר בין שני המקרים. אונס תמר מהדהד בבירור את סיפור פילגש בגבעה, והחיבור בין שני הטקסטים מבהיר לקוראים שלא מדובר רק בבעל או אב המטילים אימה בביתם ולא רק במעסיק המטיל חיתתו על עובדותיו, אלא הטקסט עוסק בשאלת אלימות מינית ואלימות אחרת כלפי נשים בכלל. יותר מכל הגרסאות האחרות בעל ברנט שפיגל מדגיש את חולשתה של האישה מול גבר אלים, אם אלימות מילולית אם אלימות פיזית.

סיכום

במאמר זה נבחן קובץ סיפורים המובא לראשונה בתלמוד ומורכב מארבע חטיבות, והנושא המרכזי בו הוא האיסור להטיל אימה יתרה בבית. האיסור נסמך על דוגמאות מהמקרא ומתקופת חז"ל המוכיחות את הנזק הרב שעלול להיגרם מהטלת אימה של החזק על הכפופים לו.

גלגוליו של קובץ זה נבחנו במקורות בתר-תלמודיים: שלוש גרסאות בספרי מוסר יהודיים בעברית וחמש גרסאות ביידיש. הופעת קובץ הסיפורים לא מעט בספרות התר-תלמודית מעידה עד כמה הטלת אימה יתרה לגווניה, על ידי בעל הכוח והסמכות כלפי הכפופים לו, הייתה רלוונטית וזעקה לשינוי. ואכן, הגרסאות מתמקדות בבעלי סמכות.

במעלות המידות התמקד המחבר בתיאור האדם הסביר ובזהירות הנדרשת ממנו בנוגע לאיסור זה; **במנורת המאור** הדגיש המחבר את חשיבות מצוות הענווה המנוגדת להטלת אימה; **בארחות צדיקים** התמקד המחבר לראשונה

⁸⁹ עד כה לא מצאתי מקור ימי-ביניים לתוספת זו.

⁹⁰ שמ"ב יג, א-לז.

באיסור הטלת אימה יתרה דווקא על האישה. ההתמקדות באיסור דווקא כלפי האישה מאפיינת גם את גרסת **ברנט שפיגל** ביידיש. **בספר מידות**, הנוסח ביידיש של **ארחות צדיקים**, הדגיש המחבר מעבר לאיסור הטלת האימה גם את הצורך בהתנהלות הומניטרית בעת שחיטת בשר ואכילתו. **במעשה בוך** הודגש על דרך הניגוד הצורך להקפיד שלא לחטוא בהטלת אימה יתרה. רבי חנינא בן גמליאל היה צדיק, ורק משום כך ניצל מחטא כבד.

למרות ההתייחסות לבעלי סמכות שונים אין ספק שבכל הגרסאות מוזכרת האישה כסובלת העיקרית מהתנהלות של הטלת אימה יתרה, בין שהיא אשת האיש הכועס ובין שמשרתת. המחברים כולם מביעים יחס אמפתי כלפי הנשים ואינם מוכנים לקבל התעמרות בהן בשום תואנה.

לכאורה היה אפשר לטעון כי היחס החיובי לנשים קשור לאכסניה של חלק ניכר מהדוגמאות שקהל היעד שלהן הוא אנשים פשוטים למדי: ספרי מוסר ובעיקר טקסטים ביידיש, אך נדמה שלא נוכל לפתור בכך את העיסוק האינטנסיבי בנושא. התרעת עורך התלמוד ומחברים רבים מאוחרים לו, שכולם גברים, שוב ושוב במילים חריפות על התנהלות של הטלת אימה על חלשים בכלל ועל נשים בפרט, מעידה לטעמי על תובנה כלל-חברתית שעברה כחוט השני לאורך הדורות וזעקה לשינויים חברתיים שמטרתם למגר את המציאות שלצערנו הרב אנו עדיין עדים לה בימינו אנו.

נספח

בבלי, גיטין ו ע"ב – ז ע"א: 'אמר רב חסדא: לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל. אמר רב יהודה אמר רב: כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי שלש עבירות: גילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבת. אמר רבה בר בר חנה, הא דאמרי רבנן: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה: עשרתם? ערבבתם? הדליקו את הנר! צריך למימרנהו בניחותא, כי היכי דליקבלו מיניה. אמר רב אשי: אנא לא שמיעא לי הא דרבה בר בר חנה, וקיימתיה מסברא. אמר רבי אבהו: לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי אדם גדול הטיל אימה יתירה בתוך ביתו והאכילוהו דבר גדול, ומנו? רבי חנינא בן גמליאל. האכילוהו סלקא דעתך? השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידם, צדיקים עצמן לא כל שכן! אלא בקשו להאכילו דבר גדול, ומאי ניהו? אבר מן החי.'

מנורת המאור לאלנקאווה, חלק ד, פרק ענווה (מהדורת ענעלאו, ניו יורק תרפ"ט-תרצ"ב, עמ' 199-200): 'ואפי' אדם בביתו צריך להתנהג בענווה, ואל יטיל אימה יתירה בתוך ביתו. שהרי פילגש בגבעה, שהטיל בעלה עליה אימה יתירה והלכה לה וישבה בבית אביה, ונתגלגל הדבר ונפלו על אותו מעשה כמה אלפים וכמה רבבות מישראל וכמעט נגדע שבט בנימן. ומעשה בר' חנינא בן גמליאל, שהטיל אימה יתירה בתוך ביתו, ובקשו להאכילו אבר מן החי. ושנינו במ' שבת בפ' במה מדליקין, שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה, עשרתן ערבבתן הדליקו את הנר, ומפרש בגמ' ויאמרון בניחותא, ר"ל כדי שלא יטיל אימה יתירה בתוך ביתו.'

מנורת המאור לאלנקאווה, אור עולם (מהדורת ענעלאו, ניו יורק תרפ"ט-תרצ"ב, עמ' 506): 'לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה, והפילה כמה רבבות מישראל. ומעשה ר' שמעון יוכיח, שהטיל אימה יתירה בתוך ביתו, ובקשו להאכילו אבר מן החי. לעולם [יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה] אונאתה קרובה. דאמ' ר' אלעזר, מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה, שנא' גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי, ואף על פי ששערי תפלה ננעלו, שערי

דמעה לא ננעלו, שנא' שמעה תפלתי ה' ושוועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש'.

ארחות צדיקים, פראג שפ"א, שער הכעס (עמ' 45 במהדורה הסרוקה): 'הכעסן הוא כובד על בני ביתו השומעין תמיד כעסו ותלונתו וקרוב הדבר לו לבוא לידי תקלה ומפני שמטיל אימה יתירה כמו שהוא מעשה דמר עוקבא אשר בקשו ביתו להאכילו אבר מן החי'.

ספר מידות, איזני 1541, מדת הכעס (דער צורן) מב ע"א: 'איין רגזן זיין אייגן גיזינד האבן אין ויינד. דען זיא האבן קיין מנוחה בור זיינס צוירנן אונ' שעלטן. אונ' בון זיינס צארן קומן ויל בויר זאכן ווען זיך זיין גיזינד זער בור אים בורכט. אז מיר וינדן בייא איינס דער היש מר עוקבא. זיין גיזינדא האט איין בוש ור לארן בון איינר בהמה דיא מן גישעכט האט דא בורכטן זיא זיך בור אים זיין גיזינדא אונ' שנידן איינר לעבנדיגן בהמ' איין בוש אב דש איז איין גרושר איסור' (תרגום: רגזן – משפחתו שלו שונאת אותו. שכן אין להם מנוחה מכעסו ומקלותיו. ומכעסו עולים דברים רעים רבים משום שמשפחתו מפחדת ממנו מאוד. כפי שאנו רואים שקרה לאחד שנקרא מר עוקבא. משפחתו איבדה רגל של בהמה ששחטו. בני משפחתו כל כך פחדו ממנו וחתכו רגל של בהמה חיה וזהו איסור גדול).

מעשה בוך, כתב יד ירושלים Heb. Oct. 8^o5425 (אינסברוק, 1596), סיפור 39 דף 31: 'דז מעשה שטיט אין גיטין אין ערשטן פרק. עש זול איין מענש ניט צו גרוש וארכט אין זיין הויז מאכן. דאז מיינט דז מן זיך גאר זער פון אים פוירכט דען איינש מולט האטן דיא קויך פון רבי חנניא זון גמליאל איין פוס פון איינר גישעכטן כשר בהמה פויר לארן. אונ' זיא פוירכטן זיך זער פויר אירן הערן. ער וואורד זער צוירנן ווען ערש גיוואר וואורד. אונ' זיא גינגן הין אין דין שטאל אונ' שנידן איין פוס פון איינר לעבנדיגן בהמה אונ' קוכטן אין. אונ' די ווייל רבי חנניא אזו ואר איין גרושר צדיק וואר. דא וואורד ערש גיוואר אי מן אין אס' (תרגום: הסיפור הזה נמצא בגיטין בפרק הראשון. אסור לאדם להטיל אימה יתרה בביתו. הכוונה שאסור לגרום לו לפחד מאוד ממנו. שכן פעם אחת המבשלת של רבי חנניא בן גמליאל איבדה רגל של בהמה שנשחטה באופן כשר. והיא מאוד פחדה מהאדון שלה, שהוא יכעס

מאוד כשזה ייודע לו. והיא נכנסה לאסם וחתכה רגל של בהמה חיה ובישלה אותה. וכיוון שרבי חנניא היה כזה צדיק גדול זה נודע לו לפני שאכלו זאת).

מעשה בוך, כתב יד מינכן Cod. Heb. 495 (צפון איטליה, שנות השמונים של המאה השש עשרה),

דף לג: 'לְעוֹלָם אֵיבִיג זול איין מענש ניט מאַכֵן איין גרושי פֶּאַרְכֵט אין זיינס הויז דען אויף איין צייט הטן דיא קויך פֿון רבי חֲנַנְיָא זון גְּמְלִיאֵל איין פֿוס פֿון איינר גישעכטי כְּשָׂרִי בְּהֶמָּה ור לורן. אונ' זי בוירכטן זיך דער פֿער אירם הערן ער וואוירד צוירנן. אונ' זי גינגן אין דִין שְׁטַל. אונ' שניידן איינר לעבנדיגן בְּהֶמָּה איין בֹּס אב. אונ' קאַכטן אין אן שטט דז ור לורנן בֹּס אונ' די ווייל דער רַבִּי חֲנַנְיָא. אזו גר איין גרושר צדיק וואר. דא וואוירד ערז גיוואר אי דז מן דען פֿוס אש אונ' גישאך קיין איסור' (תרגום: לעולם תמיד אסור לאדם להטיל פחד גדול בביתו שכן פעם אחת המבשלת של ר' חנניא בן גמליאל איבדה רגל של בהמה שנשחטה שחיטה כשרה. והיא פחדה מפני אדונה שהוא יכעס. והיא הלכה לאסם וחתכה רגל של בהמה חיה. ובישלה לו במקום הרגל האבודה וכיוון שרבי חנניא היה כזה צדיק גדול זה נודע לו לפני שאכלו את הרגל ונגרם [בשל כך] איסור).

מעשה בוך, באזל 1602: 'פ מעשה עש האט גיזאגט רבי אבהו עש זאל נימר מיר קיין מענש קיין פֶּאַרְכֵט אין זיין הויז מַכֵן דען עש קומט זינשט פֿיל עבירות דור פֿון דען איינש מאל הטין דיא קויך פֿון רבי חנניה בן גמליאל די פֿויש פֿון איינר כושר בהמה פֿאר לארין אונ' זיא פֶּאַרְכֵטן זיך גאר זיר פֿור אירם הערן ער וועט זיר צוירנין איבר זיא ווען ער עש גיוואר ווערט אונ' זיא גינגאן אננין אין שטל אונ' שניידן דיא פֿויש פֿון איינר לעבנדיגן בהמה אב אונ' קאַכֵן זיא אונ' וואלטן אין רבי חנניא צו עשן געבן דא וואר ער אזו איין גרושר צדיק אז ער עש גיוואר ווארד אי ער אס דא מיט דז ער דיא עבירה ניט האט גיטאן דער הלבן זאל קיינר קיין גרושן פֶּאַרְכֵט אין זיינן הויז מַכֵן זונשט גישכט אך פֿיל עבירות דא ריביר וויא איר האט אך פֿאר דא גלייאנט' (תרגום: אירע מעשה. אמר ר' אבהו: לשום אדם אסור לעורר פחד בביתו. [בגלל התנהלות כזו] קורות עבירות רבות. פעם אחת המבשלת של ר' חנניה בן גמליאל איבדה את הרגל של בהמה כשרה אחת. היא חששה מאוד מן האדון שלה שהוא יתרגז עליה מאוד כשייודע לו [על כך]. [משום כך היא] הלכה לדיר וחתכה רגל של בהמה חיה ובישלה אותה ורצתה לתת אותה לר'

חנניא לאכול. [אבל] הוא היה כל כך צדיק שהדבר נודע לו עוד לפני שהוא אכל ולכן הוא לא עשה את העבירה. [ו]לכן ששום אדם לא יגרום לפחד רב בביתו שכן כתוצאה מכך נגרמות הרבה עבירות כפי שקראתם קודם).

ברנט שפיגל, פרק מט, דף קפה ע"א-ע"ב: 'אין מסכת גיטין זאגט רבי חסדא איביג זול איין מענש ניט וואוירפן גראשן וארכט אויף דאש הויז גיזינד. דאש קעבש וייב בון גבעה איז אנטלאפן בון אירם מאן בויר בארכט דא ארך דוירך איז זיא אום קומן. אונ' ויר אונ' צוואנציק טויזנד מאנן בון גילשעכט בנימין. אונ' רב יהודא זאגט בון וועגן רבי איינש דאש דא וואירפֿט איין גראש וארכט אויף זיין גיזינד דער ברענגט דאש דא קומן דר בון דרייא דיא גרוישטן עבירות. אונ' ברענגט מעשים דאש איין קויכֿן הוט אם ורייטאג צו נאכט איין עשין אום גשויט. אונ' הוט זיך גבוירכֿט אונ' הוט אין ליכט אן גצוינט אונ' הוטש אויף גיהאבן. דא הוט זיא מחלל השבת גיוועזן באַרכט האלבן אונ' אייני הוט שאדן גטון אונ' הוט זיך גבוירכֿט אונ' איז גלאפֿן צו אירם ברודר אין זיין קמיר. אונ' דער ברודר הוט לושט צו איר גיהאט אונ' הוט זיא בישאלפֿן דאש איז אויך קומן בון וארכט' (תרגום: במסכת גיטין אמר רבי חסדא תמיד אסור לאדם להטיל כעס גדול על בני ביתו. הפילגש מגבעה ברחא מבעלה מפחד ובשל כך היא נרצחה. [היא] ועשרים וארבעה אלף איש משבט בנימין. ורב יהודה אומר בשם רבי מי שמטיל פחד רב על בני ביתו גורם בכך לשלוש העבירות הגדולות ביותר. ומביא מעשים שמבשלת ביום שישי בלילה הזיקה לתבשיל. ומשום שהיא פחדה היא הדליקה נר והרימה אותו ובכך חיללה את השבת בגלל פחד. ואחת גרמה לנזק ופחדה [ולכן] רצה לחדרו של אחיה. והאח חשק בה ובעל אותה גם זה קרה מרוב פחד).